

[Havasréti József](#) tanulmány, 2014, 57. évfolyam, 12. szám, 1315. oldal

Az amerikai beat-irodalom fogadtatása Magyarországon

A 60 éves Kálmán C. Györgynek

1.

A beat-nemzedék magyar nyelvű recepciójának kezdetei kívül esnek a magyarországi irodalmi élet keretein.^[1] Allen Ginsberg *Üvöltés* című költeményét legtöbbször Orbán Ottó kitűnő fordítása alapján ismerik, de már jóval ezelőtt napvilágot látott teljes magyar fordítása, melyet Vitéz György, Kanadában élő költő készített.^[2] Gömöri György a jugoszláviai *Híd* folyóirat 1962-es évfolyamában részletet közölt Vitéz munkájából, valamint közzétett egy esszét, mely a beat-nemzedékről tudósított, *Amerikai hipsztéria* címmel.^[3] A cím szójátéka Norman Mailer *A fehér néger* című esszéjére utalt, melyben a híres író megrajzolta a beat-nemzedék jellegzetes értelmiségi típusának alakját.^[4] Gömöri cikke elsősorban a hipster alakjának szubkulturális összefüggéseire koncentrált, és párhuzamba állította ezeket a nyugati ifjúsági kultúrák mozgásaival. „Az átlaghipster hasonlít az angol *Teddy-boy*hoz, a német *Halbstarke*hoz, a lengyel huligánhoz és a pesti vagányhoz, a *beatnik* inkább a londoni Soho vagy a párizsi St. Germain des Près eszpresszóiban és bárjaiban gubbasztó egzisztencialista vagy álegzisztencialista fiatalokkal tart rokonságot. A különbség többek között abban van, hogy míg az európai »langyosan«, az amerikai »dühösen« bohém – az amerikai *beatnik*nek jobban meg kell játszania a társadalmon-kívüliséget, másképp a társadalom nem figyel rá”.^[5] Gömöri foglalkozott a „beat” szó magyarra ültetésének nehézségeivel is – talán nem véletlen, hogy a „vert nemzedék”, „letört nemzedék” és hasonló helyett végül nálunk is a „beat-nemzedék” szókapcsolat honosodott meg.

A beat-recepció kezdetei Magyarországon erősen kötődtek a *Nagyvilág* folyóirat működéséhez. 1962-ben jelent meg Varannai Aurél tollából a *Jack Kerouac és a „letört nemzedék”* című tanulmány a lapban, valószínűleg ez volt az első érdemi híradás Magyarországon a mozgalomról. Írása megelőlegezi a későbbi magyar recepció főbb motívumait: a beat-irodalmat az amerikai társadalom indulatos kritikájaként, spirituális lázadásként, valamint szociográfiai dokumentumként jellemzi. Társadalmi jelenségként mutatja be a beat-nemzedék törekvéseit – az irodalomtörténeti és esztétikai szempontokkal kevesebbet foglalkozik. A nemzedék lázadását életvitelükkel és életfilozófiájukkal, valamint a műveiket meghatározó tematikus motívumokkal köti össze. „[A beat-nemzedék] azzal fejezi

ki lázadását, hogy már-már patológikus szenvedéllyel veti magát a zabolátlanság misztikus mámorába. Vonaglik a jazz révületében, a szexuális örömeik exhibicionális orgiáiban, a gengszterekért rajong. Ebben a fiatalságban sok erő van, de erejét nem harcra szánja, mert sorsát elkerülhetetlennek hiszi”.^[6] Varannai expresszív fogalmazásmódja magába foglal pejoratív hangsúlyokat is, így például a „*patologikus*” és a „*vonaglik*” szavak a korszak kelet-európai sajtójában a nyugati táncstílusok megbélyegzését fejezték ki; beteges, perverz, hisztérikus mozgásként jellemezve a rock and roll mozgáskultúráját.^[7] Bár a cikk elsősorban a beat-mozgalom ideológiáját és társadalmi hátterét elemzi, néhány műfaji kategória megfogalmazására is kísérletet tesz. Így például Ginsberg *Howl* című művét „jazzkölteménynek”, az *Úton* pedig „igazi kalandok nélküli pikareszk regénynek”, illetve „modern Odüsszeiának” nevezi. Varannai az *Úton* legjobb lapjainak a Mexikóban játszódó részeket tekinti, itt elismerően írja, hogy a mexikói elnyomottak életét felvillantó részletek felett „*az igazi humanizmus szelleme lebeg*”. Talán nem véletlen, hogy az *Úton* szövegéből éppen ez a „humanista” látásmódjáért megdicsérett részlet jelent meg először magyar nyelven, mégpedig Örkény István fordításában.^[8]

Mintegy fél évvel később, 1963-ban jelent meg Somlyó György adatokban gazdag szemléje Donald M. Allen *The New American Poetry 1945–1960* című antológiájáról. Somlyó érdeklődéssel és nyitottsággal fordult a legújabb, az akkori magyar közeg számára szokatlan, sőt, botrányszagú amerikai lírai törekvések felé. Cikke kísérletet tett arra, hogy a beat-irodalom poétikai sajátosságait értelmezze, illetve a világirodalmi mozgásoktól elszigetelt olvasók számára is érthető kontextusba helyezze. Kiemelte, hogy a beat-költöket jellemző szabadvers-technika nem forradalmi újítás, hanem egy százötven éves, Somlyó által a Walt Whitman nevével fémjelzett tradíció folytatása. Somlyó egy rímes vers fordítását is közölte szemléjében, Ginsberg *The Shrouded Stranger* című versét (Somlyónál *Csuklyás csavargó*, Orbán Ottó fordításában *Leples bitang*). E költemény kulcsszerepet játszik Somlyó cikkében: demonstrálja, hogy Ginsberg költészete nem idegen test a magyar irodalmi kultúrában, hiszen stílusa, verselése és kulturális referenciái a modern magyar líratörténetben fontos szerepet játszó François Villon-József Attila párhuzamhoz kapcsolható. Somlyó szerint Ginsberg a társadalom peremén élők költője – akárcsak a proletárcsaládból kiemelkedett, az avantgárd irányzatok, a folklór, a marxizmus és a pszichoanalízis iránt egyaránt érdeklődő klasszikus költő: József Attila. „[E] messzi távolban született vers szokványosan könnyed hangvételével és súlyosan újszerű tartalmával oly kényszerítően juttatja eszünkbe a korai, anarchista József Attilát, hogy mindkettejük közös ősére, Villonra is utal. Meglátjuk, mennyire nem is esetlegesen. Mert az akkor huszonhárom éves amerikai költőnek e korai »dala« egy markolással összefogja a legfontosabbat, amit a »vert nemzedék« és kortársai a költészetbe hoztak: nem csak a kamasz alvilág témáját, még inkább azt a hangot, mely a kifejezés páráját ritkító életközelségből, társadalmi, pszichológiai és művészeti gátakat egyetlen robbantással szétvető elemi erejéből fakadt”.^[9]

Somlyó szerint a beat-nemzedék irodalma (miként a korai József Attila is) két, egymással ellentétes pólus erőterében helyezkedik el. Az egyik a társadalmi peremlét misztifikálása, a másik pedig az intellektus és az egyetemek „üvegházi” világa: ez a két terület, amely valamiképpen ellenáll a kapitalista és a polgári normák nyomásának. Ez egyrészt elismerés, másrészt elmarasztalás. A beat-irodalom – sugallja a szerző – minden életközelsége ellenére hermetikusan elzárkózik a „valós” társadalmi problémák megismerésétől. A totalitás megragadása helyett a Bohémia-képzetkörben összegződő két részleges társadalmi tapasztalat, a *deviancia*, illetve a *művészlét* eszményítését választja: „Fegyház és egyetem, tiszta szív és bűnözés, iskolázatlanság és intellektuális mohóság – mindenestre Villon óta alig került ilyen testközelségbe egymással. Analfabetizmus és kultúra, sokszor orrfacsaró

életszag és emelkedett szellemi érdeklődés között ebben a társadalomban csak a legrövidebb út vezet, mely megkerüli a szellemi közöny egész jóléttől duzzadó világát”.^[10] E megjegyzés átvezet a hatvanas évek recepciójának egyik jellegzetes problémájához: az értelmezők a beat-irodalom intellektuális dimenzióival nem tudtak mit kezdeni, vagy elutasították ezeket, vagy fanyalogtak. Egyrészt azért, mert az intellektuális motívumok és kulturális referenciák egy része ismeretlen vagy csak másodkézből ismert volt számukra: például a *pszichedelikus* kultúra. A drogfogyasztást a felvilágosultabb közvélemény is a züllés és a deviancia világával társította.^[11] Ilyen volt a beat-irodalom *szinkretisztikus* vallási-filozófiai kontextusa is, a zen buddhizmus, a hinduizmus áramlatai, a vallások, világnézetek, filozófiák bizarr keveredése mehökkentő lehetett az akkori irodalmárok számára.

Somlyó írása felveti a beat-költészet hasonlatosságát a korabeli *szovjet-orsz irodalom* bizonyos törekvéseihez: „rárímél arra a költői mozgalomra, amely ugyanebben az utolsó évtizedben a Szovjetunióban bontakozott ki”.^[12] A hatvanas évek szovjet költői „új hullámának” képviselői több szempontból is emlékeztettek az amerikai beat-irodalom törekvéseire. E hullám legnépszerűbb alakjai Andrej Voznyeszenszkij és Jevgenyij Jevtusenko voltak. Mindkét költő több alkalommal járt (és nagy ünneplésben részesült) az Egyesült Államokban, és mint az azonnali szenzációt-hírverést ígérő jelenségek iránt fogékony szerzők, érzékenyen reagáltak a beat-költészet térhódítására.^[13] Az előszóban történő előadásmód eszményítése, a nagyléptékű formák kedvelése, a polgárpukkasztás, valamint a populáris kultúra jelenségei iránti érdeklődés meghatározta költészetüket; sokan az amerikai beat-költészet szovjet megfelelőiként tekintettek rájuk – és ők is így tekintettek magukra.^[14] Somlyó árnyalja e párhuzamot: „Ismeretes Jevtusenko válasza, amikor a beatnikekről alkotott véleményét kérdezték. *A beatnikek csak azt tudják, mit nem akarnak, és nem tudják, mit akarnak. Mi viszont tudjuk, mit akarunk... az ő zászlajuk az, hogy nincsen zászlajuk.*”^[15] „Jevtusenkóéknak – fűzi hozzá Somlyó – bár nekik is volt mi ellen lázadniuk, a szocialista forradalom győzelme után negyven évvel, adva volt a zászló is, aminek nevében lázadhattak”. A kritikus itt arra céloz, hogy a szovjet-orsz „beat” költők rendelkeznek megfelelő társadalmi-ideológiai alapokkal, míg az amerikaiak az ideológiák zűrzavarában tévelyegnek. „Az apolitikusság, a politikai pesszimizmus e társadalomnak [USA] szinte kikerülhetetlen intellektuális közege. Amit a lázadók, e lázadó fiatal költők egy része is – egyelőre inkább a végletekig sűríteni tudnak, semmint eloszlatni maguk körül. Buddhizmus és haszidista misztika, maya hieroglifák és primitív ősmitológiák rejtelvei adnak választ problémáikra”.^[16]

A beat-irodalom hatvanas évekbeli magyar recepciójában érdekes helyet foglal el Zentai Éva kritikája az *Úton* Déry György által készített fordításáról.^[17] A cikk megállapításainak java része összhangban áll a „szociográfiai látlet”, „lázas a középosztályi Amerika ellen”, „zavaros miszticizmus” és hasonló sablonok által meghatározott korabeli diskurzussal. Ennek ellenére a fordítás melléfogásait kritizálva, illetve a fordítói koncepció következményeit mérlegelve Zentai sok tanulságos észrevételt is megfogalmazott. Déry György 1966-os fordítása (melyet Bartos Tibor 1983-as, majd M. Nagy Miklós 2011-es fordítása követett) a budapesti jassznyelv elemeit használva tolmácsolta a Kerouac-féle szlenget.^[18] Ez a német, magyar, cigány, jiddis elemekből építkező tolvajnyelv (*kid* helyett „krapek”, *drunk* helyett „mólés”, *that's right* helyett „hisz ez kasa”, *eat* helyett „burkol”, *bar* helyett „bejzli” és így tovább) önmagában is groteszk képet nyújt a Kerouac-regény ugyan bohém, de semmiképpen sem kültelki kontextusában. Ráadásul Déry sokszor önkényesen, kihagyásokkal, olykor pedig szükségtelen betoldásokkal tolmácsolta a forrásszöveget. Ennek adatolása mellett Zentai rámutatott arra is, hogy Déry figyelmen kívül hagyja a beat-irodalomra (minden ösztönössége ellenére) jellemző intellektuális dimenziókat. „[M]íg az eredetiben Dean szánalmat keltő,

rokonszenves figura, a könyv maga nyugtalanító, aktivizáló, becses műalkotás, a polgári irodalom klasszikus terméke – a magyar fordítás Deanje utolsó strici, perverz csavargó, a regény pedig sunyi pikantériájával a legútszélibb ízlés, a huliganizmus olcsó kiszolgálója. Holott az *On the Road* hősei nem huligánok. A beat-nemzedék még külsőségeiben sem azonos a mi kócos, fölényeskedő, céltalanul lődörgő »huligánjainkkal«, akik Déri [sic!] fordításának zsargonját beszélik”.^[19] Zentai írása kiemelkedik a korabeli recepció átlagából, és Somlyó idézett cikke mellett az elsők között tesz kísérletet arra, hogy releváns irodalomkritikai szempontok alapján fogalmazzon meg állításokat. Ugyanakkor cikkének két gyenge pontja van. Egyrészt kissé túlzottan is jólfésültnek állítja be az *Úton* és szerzőjét, másrészt a Déry-féle fordítás bírálata hevében csatlakozik a korszak sajtóját jellemző huligánellenességhez, mely a „nyugatimádó” magyar fiatalokat deviáns elemeknek tartotta.^[20]

2.

A hatvanas évek publikációs termésének egyik reprezentatív darabja volt a Sükösd Mihály által gondozott *Üvöltés – Vallomások a beatnemzedékről* című antológia. Sükösd erősen érdeklődött az ellenkultúra és az ifjúsági kultúra fejleményei iránt, és később több könyvet is megjelentetett e témában.^[21] Az 1967-es első kiadás a könyvtárakból és az antikváriumokból kilopott-kicsempészett kultuszkönyvvé vált: diákok, zenészek, irodalmárok, képzőművészek olvasták rongyosra. Az *Üvöltés*-antológia előszavában Sükösd a beat-generációval kapcsolatban a már kialakult értelmezési sablonokat írta tovább. Nem ellenséges hangon bár, de a mozgalom antiintellektuális karakterét, valamint céltalan lázadozását hangsúlyozta; a költők közül pedig – Ginsberg, Corso, O’Hara jelentősége mellett – leginkább az európai költészet hagyományaihoz közelebb állónak vélt Ferlinghetti értékeit emelte ki: „ő az egyetlen, akinél a mi fogalmaink szerinti intellektuális költészet nyomait találjuk”.^[22] Érdekes, hogy az antológiában – talán nem minden célszerűség nélkül – Sükösd közzétette Norman Podhoretz amerikai kritikus *The Know-Nothing Bohemians* című 1958-as írását is. A radikális baloldalként induló, majd a világháború után erőteljes konzervatív fordulatot végrehajtó Podhoretz műve a beat-generáció műveinek civilizációellenességét, irracionálisát, nihilizmusát, megjátszott művészi-ideológiai együgyűségét gúnyolta ki.^[23] Feltételezhetjük, hogy Podhoretz cikkének elmarasztaló megjegyzései mind Sükösd előszavát, mind a magyar beat-recepció motívumait meghatározták.

Itt érdemes megemlíteni, hogy a magyar irodalmárok (még a beat-szimpatizánsok is) a hatvanas-hetvenes években előszeretettel írtak a mozgalomról valamiféle felülemelkedett, gúnyolódó, sznobisztikus hangon – éreztetve, hogy az európai kultúra magaslatairól tekintve, a poétikai vívmányok és a tabudöntőgető indulat elismerése mellett is felszínesnek, naivnak, önáltatónak gondolják az amerikaiak törekvéseit. Orbán Ottó például így fogalmazta meg fenntartásait: „Ginsberg zavarossága nem kinőhető, kamaszkori betegség: költészetének lényege ez, legfőbb értéke és legfőbb hibája egyben. Ginsberg zavarossága ugyanis nem egy magánelme magánzűrzavara, hanem Amerikáé. Ginsberg Amerika médiuma, és bármennyire meghökkentő is ezt mondanunk róla, ebben áll emberi és költői nagysága”.^[24] Orbán nem tagadja, hogy Ginsberggel szembeni fenntartásai kifejezetten közép-európai voltából fakadnak: „a zord és kínos fegyelem, melyre Közép-Európa és magyar voltom nevelt, egyre

inkább valamiféle büszkeséggel vegyes fölényé jegesedett bennem, hogy születésem földrajzi és biológiai balesete mennyivel tisztességesebb gondolkodásra nevelt, mint amerikai kortársaimat a maguk eposzba illően együgyű világa”.^[25] Érezhető, hogy Orbán (akkoriban még) az irodalmi mezőn kívülinek tartotta amerikai társát, kinek pózai, bohóckodása, egzaltáltsága, misztikus gondolatai meglehetősen irritálták. E fölényes hang csupán a Ginsberggel való személyes megismerkedés után oldódott fel valamelyest, de soha nem tűnt el végleg – egyébként ugyanez az érzelmi ív jellemzi **Eörsi István** Ginsberghez való viszonyát is.

3.

A hetvenes évek elejétől sorra jelentek meg magyar nyelven az amerikai beat-irodalmárok kötetei.^[26] Az olvasók képet alkothattak ezek alapján Ginsberg, Corso, Ferlinghetti költészetéről, még akkor is, ha ez a kép szelektált volt. Ugyanakkor a könyvkiadás tartózkodott attól, hogy az *Úton* mellett Kerouac valamelyik másik regényét vagy Burroughs *Meztelen ebédjét* megjelentesse. Ennek oka lehetett, hogy Kerouac későbbi művei mintegy kiteljesítették a beat-irodalommal kapcsolatban nálunk hangoztatott negatív tendenciákat (formátlanság, miszticizmus, ösztönösség); Burroughs esetében pedig a drogg kultusz, valamint (és talán leginkább) a homoszexualitás nálunk pornográfának ható ábrázolása is szerepet játszhatott. Az 1967-es beat-antológia közölt egy részletet a *Meztelen ebéd*ből, noha Sükösd a regényt művészi szempontból érdektelennek minősítette. Az antológia második kiadására 1981-ben került sor, ennek utószavából kiderül, hogy a szerkesztő továbbra sincs jó véleménnyel Burroughs műveiről. „Annak idején már a *Meztelen ebéd*től sem voltunk elragadtatva. Későbbi regényeitől még kevésbé. Nem a kábítószeres víziók, a víziókban egymás lába nyomába lépő egyéni és csoportos, szexuális, homoszexuális, biszexuális közönségek mérhetetlen mennyisége miatt. Hanem a töredezett regényszerkezet és a fegyelmetlenül áradó regénynyelv szembeűnő hiányosságai okából”.^[27] Sükösd azt sugallja, hogy elsősorban Burroughs (feltételezett) dilettantizmusa nem volt elfogadható számára, de a gondolatmenetből kiderül, hogy az író regényeiben fontos szerepet játszó szexuális „eltévnyedések” is szerepet játszhattak az elutasításban.

A hetvenes évek recepciójában a korábban kialakult kritikai sablonok ismétlődnek, kissé engedékenyebb megfogalmazásban. Sükösd 1981-es utószava 1967-es antológiájához azt sugallja, hogy az irodalmi közvélemény – mint hajdani szenzáción – valamiképpen túllépett a generáció törekvésein. Kerouac meghalt, a többiek pedig hajdani önmaguk tiszteletre méltó szobraiként távolodtak el a nemzedék hőskorától. „Közben újabb lázadások söpörtek végig a zene és a költészet birodalmain, és órájuk lassan a klasszikus rang patinája rakódik” – írta 1973-ban **Eörsi István**.^[28] Mindeközben Ginsberg alakja és működése szimbolikus hidat alkotott a beat-, illetve a hippy-korszak között. „Túlélt a mozgalmat, amely a fölszínre dobta. És nem csak íróként, jobb kifejezés híján azt kell mondanunk, hogy mozgalomként élte túl, egyszemélyes intézményként; ő a folytonosság a megvert nemzedék és a szeretet gyermekei között”.^[29] Az 1980-as látogatás alapján viszont az a benyomás alakulhatott ki a szemtanúknak, hogy Ginsberg személyében már nem a hírhedt „beatnik” és nem is a szakállas, gyöngyfüzereket, imaláncokat viselő „hippi pápa” érkezett Magyarországra, hanem

egy highbrow entellektüel, aki csak parodizálta valamikori, lázadó önmagát. „Ötvenegyedik évében járt, amikor Magyarországon, Budapesten, 1980-ban megjelent. Külsőre is különbözött a beat-aranykor három világrész polgárait pukkasztó szörnyetegétől. Borotvált arc a szakállbozót helyén, magas homlokáról elfésülve a pusztuló haj, a csupaszodó, boltozatos koponya már az öröklétnek kínálta magát. Zakót és fehér inget viselt, nyakkendőt kötött, nem tornacipőben járt. A tiszteletére adott Hobo Blues Band hangversenyen még felidézte egykori szerepváltozatait, emelt karral vezényelte a zenekart, a számok előtt, a számok közben elégedetten és elégedetlenül ordibált. De négyszemközt vagy szakemberi többszemközt egy okos, józan értelmiségi beszélt” – írta Sükösd az *Üvöltés*-antológia második kiadásának utószavában.^[30]

4.

1978-ban a magyar underground zenei kultúrában már jól ismert Földes László (Hobo) vezetésével megalakult a Hobo Blues Band (HBB) együttes, mely a hetvenes évek mind kommerszebbé váló magyar rockzenei közegében a műfaj puritán gyökereinek megismertetését tekintette küldetésének, de feladatának tartotta a rockzene és az irodalmi kultúra összekapcsolását is. Földes felvette műsorába Ginsberg néhány megzenésített versét, miként azét a József Attiláét is, akinek költészetét Somlyó György (emlékezhetünk rá) 1963-ban, a beat-költészet magyarországi beharangozásakor Ginsberg verseivel egylényegűnek tartotta. Ginsberg *Leples bitang*, illetve *Halál apa blues* (Father Death Blues) című versei voltak az elsők, melyeket Földes előadott a HBB koncertjein – utóbbi lemezen is megjelent, a zenekar *Oly sokáig voltunk lenn* (1982) című albumán. Földes feldolgozásai hozzájárultak ahhoz, hogy Ginsberg kultikus szerzőnek számítsa az ellenkulturális törekvések iránt érdeklődő fiatal értelmiségiek számára. Ginsberg, Hobo és a magyar rock-kultúra kapcsolatát szimbolizálta a költő rövid szerepe Szomjas György *Kopaszkutya* című filmjében, mely egy külvárosi rockzenekar felemelkedését és a szocialista rock-biznisszel való küzdelmét dolgozta fel.^[31] A filmfelvétel Allen Ginsberg 1980-as (élettársával, Peter Orłowsky költővel közös) budapesti látogatása alkalmával készült. Az említett képsor valóban hatásos: sikertelen koncertjük után zuhogó esőben, hidegben pakolnak be a mikrobuszba a filmbeli zenekar tagjai. Főnök, a banda vezetője, pattogó hangon utasítgatja társait – ebben a pillanatban jelenik meg a turnébusz mellett Ginsberg, aki az eső, a szenvedés és a „lent” (*the Down*) elfogadásáról szónokol nekik. A kimerült zenészek ügyet se vetnek a költőre, ekkor hangzanak el Hobo kissé fellengzős szavai: „Hé, ez itt apánk, Allen Ginsberg”. Az emelkedett líra és a kisszerű rock-üzlet kontrasztját hangsúlyozó találkozás azonban groteszk jelenetté fajul: a Főnököt alakító Schuster Lóránt kezét ráz a költővel: „Béla vagyok”, mire ő udvariasan biccent, és csak annyit szól: „Ginsberg”.^[32] Komolyabb együttműködésre Ginsberg és a HBB között 1986-ban került sor, a költő második budapesti útja alkalmával. A HBB és Ginsberg közös koncertet adott, majd közös felvételeket készített, melyeket 1987-ben *Üvöltés* címmel adtak ki.^[33]

Ginsberg 1980-as budapesti útja az underground irodalmi színtérre is hatást gyakorolt. Az 1980 és 1985 között működő *Lélegzet* csoport törekvései több szalon is kapcsolódtak Ginsberg munkásságához. Az akkori irodalmi élet peremén tevékenykedő fiatal irodalmárok

(többek között Tábor Ádám, Györe Balázs, Tábor Eszter, Rácz Péter) által létrehozott csoport „élő folyóiratként” határozta meg magát: a folyóirat egyes „számai” meghatározott témákkal rendelkező felolvasóestek voltak.^[34] Maga a Lélegzet elnevezés is Ginsbergtől, pontosabban *A költészet ereje és gyengesége* című, Belgrádban tartott előadásának kéziratából származott. A *Lélegzet* alapítói felfigyeltek a Ginsberg poétikáját summázó szöveg részletére, mely jól illett az „élő folyóirat” programjához. Az előadás szövegét Györe Balázs fordította – ennek alapján választották ki a nevet: „A költészet ereje a lélegzet, ahogy mi lélegzünk. A lélegzet a latin spiritus, in-’spiratio’ szavakra utal. Tehát erő a lélegzet: természetes gondolat és nagy emlékezet a lélegzetek között: lélegzetek közben” – írta Ginsberg.^[35] Tábor Ádám így idézte fel a név kiválasztását: „Kész volt a »lap«, de még nem volt címe. Azt javasoltam, kezdjük el olvasni a Ginsberg-szöveget. »A költészet ereje a lélegzet, ahogy mi lélegzünk« – kezdte el olvasni (Györe) Balázs a saját fordítását. Költészet – ez nem cím. Erő – ez sem. Lélegzet – hát persze, ez az”.^[36] A lélegzet a költemény organikus alapegysége – e gondolat nem számított újdonságnak, a költő már az ötvenes években kialakította e koncepciót, amikor az *Üvöltéssel* a nyilvánosság elé lépett.^[37]

5.

Bonyolultabb probléma, hogy a beat-nemzedék költészete és prózája mennyiben hatott a magyar szerzők szépirodalmi alkotásaira. Az inspirációk nyomai sokfélék lehetnek, így például a hatvanas évektől (de később is) számos szerző ajánlotta a beatek valamelyikének írását, vagy kezdeményezett afféle távoli párbeszédet velük.^[38] A hatvanas-hetvenes évek magyar *neoavantgárd irodalma* ugyancsak gyakran produkált a beat-irodalom poétikájához hasonló szövegeket.^[39] Az inspirációk nehezen visszakövethetők, hiszen egy időben jelent meg bennük a történeti avantgárd irodalma, az avantgárd poétikáktól távol álló költők (például Füst Milán) hatása, valamint a korabeli nemzetközi experimentális költészet. Ezért az inspirációk és egyéni invenciók szövevényéből nehéz kiválasztani a beat-költészet regiszterét. Ennek ellenére néhány példára szeretnék hivatkozni, melyekben a hatás adatolható. Juhász Ferenc esetében a motívumátvételre és az *homage* gesztusára, Orbán Ottó esetében a poétikai és életrajzi reflexióra, **Eörsi István** esetében pedig a személyiséget felszabadító szubverzív erőre helyezem a hangsúlyt.

Juhász Ferenc eredetileg az *Új Írás* 1967. decemberi számában jelentette meg *Bomba* című versét, mely Gregory Corso hasonló című művének a parafrázisa. Juhász a hatvanas évek elejétől az apokaliptikus pusztulás, a televényszerű biológiai lét, a kozmológiai tanítások elemeiből építkező „époszokat” kezdett írni, és ezzel a kortárs líra egyedi hangú (noha verseinek roppant terjedelme, enigmatikus képei, metaforikus zsúfoltsága miatt sokak által „olvashatlannak” tartott) képviselőjévé vált. Józanul meggondolva Juhász világfelfogása fényévnvi távolságra helyezkedett el a beat-irodalom képviselőitől, de a nukleáris pusztulás balsejtelmében (és az egzaltált kifejezésmódhoz való vonzódásában) a magyar költő azt érezhette, mégiscsak valamiféle rokonságban áll velük. E rokonságot hangsúlyozta a *Bomba* című vers átírata, valamint a rövid előszó, amit Juhász a Corso-parafrázis elé illesztett. Juhász fantáziáját minden bizonnyal megragadta a hidegháborús neurózis, az atomcsapástól való rettegés, a pusztulás képeinek halmozása Corso versében, mellyel – mint egy újabb, a költő által adott interjúból megtudjuk – Kuczka Péter ismertette meg.^[40] Juhász az emberiség végpusztulásától való rettegésében „testvérének” érezte a tőle egyébként politikai, kulturális és földrajzi értelemben egyaránt távoli amerikai lírikust: „Kegyetlen, nagy, tiszta, önemésztő, döbönt, jajgató, magányos, keserű, választ-váró és testvér-szavakat váró féktelen emberi

ének ez a vers” – írta a felsorolásokat a beat-költőkhöz hasonlóan kedvelő szerző.^[41] Juhász írása kulturális és lélektani közvetítési kísérletként is felfogható, mely egyrészt a szovjet blokk és a nyugati világ, másrészt két eltérő költői világkép, harmadrészt két költői individuum között kísérelt meg hidat építeni. „Gregory Corso BOMBÁJA csontváza az enyémnek. Egy mámor vázlata. A fájdalom fossziliája. Ha szó-szerint nem is azonos, lényegileg és tartalmilag és jelentésre egy a Corso-verssel az én magyar versem. Hatalmas tiltakozás ez a vers az élet nevében a halál ellen. Ezért is vállalkoztam a magyarul elmondására”.^[42] A Juhász és Corso közötti „kapcsolat” esetében tehát azt mondhatjuk, hogy tematikus (apokalipszis, atomveszély, elidegenedés), illetve versnyelvi (hosszú sorok, képhalmozás, kötetlen ritmika) hatások egyaránt érvényesültek, de ez a – joggal merésznek mondható – kísérlet elszigetelt maradt, távolról sem jellemzi a Juhász-*oeuvre* egészét.

A Ginsberg számos versét magyarra fordító Orbán Ottó költészetében több beat-költő hatását felismerhetjük; a kritika elsősorban Frank O’Hara, illetve Ginsberg hatását hangsúlyozza.^[43] Most egy olyan versét szeretném idézni – *Ginsberg Budapesten* (1980) –, melyben Ginsberg első budapesti útja, a költővel való találkozás élménye, valamint a beat-irodalom és a kelet-európai valóság sajátos dialógusa jelenik meg. A *Ginsberg Budapesten* egyrészt visszatekintés a beat-költészet illúzióira és ideáljaira; másrészt dokumentum: a kontrasztot érzékelteti, mely az amerikai költő életvilága, illetve a kelet-európai „valóság” között figyelhető meg. Ez is dialógus, de Juhász fent idézett, Corso költészetével folytatott kozmikus-apokaliptikus dialógusához képest a mindennapiság és a humor közegében mozog, ezért talán a mai olvasóhoz is közelebb áll:

„az az igazság, hogy nem villanyozott föl a találkozás gondolata
valaha sokat vártam a költői képtől
de hol vannak már a fiatalság örült és villámló évei
amikor egy halkszavú de indulatos államhivatalnok megesküdt arra
hogy amíg ő él az *Üvöltés* nem jelenik meg magyarul
[...]

az idegenvezetéshez viszont semmi kedvem nem volt
Ginsberg látszólag aludt a halálülésen
de ahogy megálltunk azt kérdezte
MILYEN KOCSI EZ HOGY ILYEN FEHÉR FÜSTÖT EREGET
kétütemű feleltem és elvigyorodtam
[...]

viszlát Allen viszlát zavaros üdvösségünk
fiatalságom nagyhangú versétől búcsúzom
a hatvanas évek illúzióitól amikor az értelmiségit
reformtervei páncéljában pompázó lovagnak láttuk
aki a szíve helyén egy kézzel rajzolt virágot visel
semmi közünk egymáshoz
de jó tudni hogy a lényegünk közös.”^[44]

A vers szövege jól reprezentálja a beat-irodalom és Orbán közötti sajátos kettőshangokat. Egyfelől megfigyelhető a Ginsberggel vállalt közösség hangsúlyozása („jó tudni, hogy lényegünk közös”), valamint a vallomásos hangvétel némiképp gunyoros imitációja is. Másfelől Orbán nem tud szabadulni az őt erősen jellemző ironikus fanyalgástól sem. Nem hajol meg semmiféle híresség előtt („nem villanyozott fel a találkozás gondolata”), felemlegeti a beat-irodalom illúzióinak szétfoslását, amit viszont meghökkentő iróniával a magyar „reformtervek” 1968-as kudarcával kapcsol össze. Kemenes Géfin László joggal írja, hogy Orbán Ottó mintegy „besáncolja magát” kelet-európai értelmiségi identitása mögé, és társadalmi-közösségi elkötelezettsége, illetve felelőssége tudatában valamiféle fensőbbes-leereszkedő hangon beszél Ginsbergről.^[45]

Ginsberg másik jelentékeny fordítójának, **Eörsi Istvánnak** költészetét elsősorban a kötöttebb metrikai-versnyelvi hagyományok, az erőteljes közéleti-publicisztikus tematika, illetve a Heine szarkasztikus látásmódját idéző ironikus gesztusok formálták. Ennek ellenére az 1960 körül megismert Ginsberg-líra is hatott rá.^[46] A börtönviselt 56-os elítélt, majd a magyar irodalmi életben egészen haláláig afféle *enfant terrible*-szerepet betöltő **Eörsi** a megszólalás radikális őszintesége, valamint a politikai, a morális, illetve a szexuális tabuk ignorálása miatt tekintette magához közel állónak Ginsberg verseit. „Ginsberg egyáltalán nem formailag hatott rám, hanem azzal, amit egyszer magáról kifejtett, hogy az embernek úgy kell írni, mintha a kész verset senki másnak nem mutatná meg. Akkor el lehet jutni az őszinteség olyan fokaira, ahová máshogy nem”.^[47] **Eörsi** a Ginsberg költészetével kapcsolatos első benyomásokról így nyilatkozott: „Elkezdtem a Kaddist olvasni, és elképedtem, ilyet én még nem olvastam. Különösen megdöbbenett, hogy anyáról lehet így írni, ilyen jellegű tabudöntögetést én még nem láttam. [...] Mire lefordítottam, addigra teljesen meggyőződtem a vers, pontosabban az a máig érvényes alapállásom alakult ki akkor, hogy minden leírható, ami szenvedélyből íródik le. Tehát nem a szenzáció vagy a megbotránkoztatás kedvéért, hanem igazi szenvedélyből”.^[48]

Itt érdemes megemlíteni egy jellemző fordítástörténeti (sőt, talán mentalitástörténeti) adalékot. Orbán Ottó a hatvanas években az *Üvöltés* első részéből kihagyott néhány részletet, illetve elhagyta a költemény *Lábjegyzetek az Üvöltéshez (Footnote to Howl)* című zárlatát; az erőteljes homoszexuális referenciákkal átszőtt, akkor pornográfának ható szövegrészek

valószínűleg nem mentek volna át a cenzúrán. A Sükösd-féle beat-antológiában szaggatott vonalak jelzik az első részből kihagyott sorokat, a mintegy harminc sort kitevő *Lábjegyzetek* elhagyását azonban nem tüntették fel. Ezért (vagy részben ezért) **Eörsi** később újrarendítette az *Üvöltést*, ez meg is jelent a *Május királya* című 1990-es Ginsberg-kötetében. Az új fordítás okairól **Eörsi** így nyilatkozott: „Erre a munkára egyrészt az ösztönzött, hogy Orbán Ottó közismert, szép fordítása nem tartalmazza – elkészülte idején nem is tartalmazhatta – a teljes szöveget. Másrészt az azóta kiterjedélyesedett Ginsberg-filológia a költemény sok részletét más megvilágításba helyezte. Harmadrészt vonzott egy olyan új magyar változat gondolata, mely az asszociációk és képzetek brutalitására és definíciószerű megfogalmazására helyezi a hangsúlyt”.^[49] Elképzelhető, hogy Orbán annak idején a teljes verset lefordította, csak a kiadó követelésére maradtak el az említett részletek; mindenesetre a *Halál Van Gogh fülére!* című kötetben, mely **Eörsi** István és Orbán Ottó összes Ginsberg-fordítását hozzáférhetővé tette, már Orbántól is az *Üvöltés* teljes változata szerepel.^[50]

6.

Az amerikai beat-irodalom hazai recepcióját hosszú időn keresztül meghatározta, hogy az irányzat fő ismertetőjegyei olyan kulturális miliőhöz tartoztak, mely a magyar közeg számára teljesen idegen volt, a fogadtatás egyes motívumai ezen „idegenség” feldolgozásaként értelmezhetők. Különösen vonatkozik ez az ellenkulturális motívumokra, a pszichedelikus kultúrára, a vallási-filozófiai szinkretizmus jeleire, valamint a szexuális szabadosságra. A beat-generáció irodalma továbbá olyan közeggel mutatott rokonságot, melyet a Kádár-korszak kultúrpolitikája gyanakodva szemlélte vagy elutasított: az underground művészeti törekvésekkel. Ezért a korai magyar recepció legfontosabb pozitív ideológiai motívuma az amerikai életforma bírálata, a burzsoá Amerika elutasítása volt. Érdekes körülmény, hogy míg a beat-generáció képviselőire nagyjából egyenlő figyelem irányult a hatvanas-hetvenes években, a nyolcvanas évektől Ginsberg jelentőségére összpontosult a recepció. Ennek okai között említhetjük, hogy a költő ekkoriban többször is megfordult Magyarországon, személyes jelenléte-hatása több hazai kulturális színtéren (irodalom, film, rockzene) is érzékelhető volt, továbbá olyan kiemelkedő fordítói és közvetítói voltak, mint **Eörsi István** és Orbán Ottó.

^[1] Írásom az amerikai beat-irodalom európai recepcióját feldolgozó tanulmánykötetbe (szerk. Harri Veivo, Petra James, Dorota Walczak-Delanois) készült áttekintés (Havasréti József: *The Reception of Beat literature in Hungary*) rövidített változata.

^[2] Laszlo K. Gefin [Kemenes Géfin László]: „Through Images Juxtaposed”: Two Hungarian Poetic responses to Allen Ginsberg’s Howl. *Hungarian Studies Review*, Vol. XIV, No. 1. (Spring 1987), 49–60; 59. 6. jegyzet: „Vitéz’s translation was published in Montreal, on 28 May 1960, in 100 copies, with notes”. A Vitéz-féle fordítást Bill Morgan bibliográfiája sem tartalmazza; vö. *The Response to Allen Ginsberg 1926–1994*. Westport, 1996, Greenwood Press (a magyar nyelvű recepció adatait lásd: 35–39).

- [3] Gömöri György: Amerikai hipsztéria. *Híd*, 1962/6, 543-546; Allen Ginsberg: Üvöltés (részlet, ford. Vitéz György). *Híd*, 1962/6, 547–551.
- [4] Vö. Norman Mailer: A fehér néger. Ford. Sz. Kis Csaba. In Sükösd Mihály (szerk.): *Üvöltés. Vallomások a beat-nemzedékről*. Budapest, 1982 [1967], Európa, 19–44.
- [5] Gömöri: *Amerikai hipsztéria*, 545.
- [6] Varannai Aurél: Jack Kerouac és a „letört nemzedék”. *Nagyvilág*, 1962/11, 1698–1700, 1699.
- [7] Lásd: Timothy Ryback: *Rock Around the Block. A History of Rock Music in the Eastern Europe and the Soviet Union*. New York – Oxford, 1990, Oxford UP (valamint a kötetben látható karikatúrákat).
- [8] Kerouac, Jack: A mexikói lány. Ford. Örkény István. *Nagyvilág*, 1962/11, 1601-16-13.
- [9] Somlyó György: Akiknek nem kell a jóság. Új amerikai költők. *Nagyvilág*, 1963/6, 895-909, 899.
- [10] Somlyó: *Akiknek nem kell a jóság*, 900.
- [11] Érdekesség viszont, hogy a Gregory Corso költészetét nagyra tartó Juhász Ferenc részt vett egy orvosok által irányított LSD-kísérletsorozatban. Vö. Juhász Ferenc: Diethyl-kísérlet. In uő: *Mit tehet a költő?* Budapest, 1967, Szépirodalmi, 135-140. (A kísérletre 1957. november 19-én került sor.)
- [12] Somlyó: *Akiknek nem kell a jóság*, 906.
- [13] Lásd: Jevtusenko: A beatnik-lány. Ford. Rab Zsuzsa. In uő: *Ballada a nekifutásról*. Budapest, 1980, Európa, 61–62; valamint Voznyeszenszkij: A beatnik monológja. Ford. Bölöni Sándor. *Korunk*, 1972/2, 1813.
- [14] Lásd: „In Voznesensky there is a curious mixture of the Rimbaud of *Le Bateau Ivre* with the clash and dissonances of an Allen Ginsberg, but Voznesensky remains a completely original poet” – jelentette ki Jevtusenko a *Paris Review* újságírójének. Olga Carlisle: *Yevgeny Yevtushenko. The Art of Poetry Nr. 7*. [Http://www.theparisreview.org/interviews/4443/the-art-of-poetry-no-7-yevgeny-yevtushenko](http://www.theparisreview.org/interviews/4443/the-art-of-poetry-no-7-yevgeny-yevtushenko)
- [15] Idézi Somlyó i. m. 906. Lásd még: Vö. E. Fehér Pál: Előszó. J. Jevtusenko: *Rakéták és szekerek*. Budapest, 1963, Magvető, 7–15, 12.
- [16] Somlyó i. m. 907–908.
- [17] Zentai Éva: Fordítás angolról huligánra. *Nagyvilág*, 1967/4, 610–613.

- [18] Jack Kerouac: *Úton*. Ford. Déry György. Budapest, 1966, Magvető (valamint *Úton*. Ford. Bartos Tibor. Budapest, 1983, Európa; *Úton – az eredeti tekercs*. Ford. M. Nagy Miklós. Budapest, 2011, Európa).
- [19] Zentai: *Fordítás angolról huligánra*, 613.
- [20] Vö. Horváth Sándor: *Kádár gyermekei*. Budapest, 2009, Nyitott Könyvműhely.
- [21] Sükösd Mihály: *Hippivilág*. Budapest, 1979, Kozmosz; valamint *Beat, hippí, punk*. Budapest, 1985, Kozmosz.
- [22] Sükösd: *A beat-nemzedékről*, 13.
- [23] Norman Podhoretz: Az együgyű bohémek. Ford. Zubreczky György. In Sükösd (szerk.): *Üvöltés*, 54–70.
- [24] Orbán Ottó: Allen Ginsberg és nagy családja [1971]. In uő: *Honnan jön a költő?* Budapest, 1980, Magvető, 246–250, 246–247.
- [25] Orbán i. m. 250. E frusztráltsággal vegyes neheztelést figyelhetjük meg Orbán indiai útinaplójában is, mikor az Indiába utazó hippiken gúnyolódik (vö. *Ablak a földre*. Budapest, 1973, Magvető).
- [26] Lásd: A. Ginsberg: *Nagyáruház Kaliforniában*. Ford. Eörsi István és Orbán Ottó. Budapest, 1973, Európa; L. Ferlinghetti: *Egyes szám első személy*. Ford. Bart István. Budapest, é. n. Európa; G. Corso: *Az utolsó gengszter*. Ford. Eörsi István. Budapest, 1976, Európa; L. Ferlinghetti: *Versei*. Ford. Eörsi István. Budapest, 1977, Európa.
- [27] Sükösd: A beat-nemzedék: tűnődő tekintet a félmúltra. In uő: (szerk.): *Üvöltés*, 311–317, 314.
- [28] Eörsi István: Utószó. In Allen Ginsberg: *Nagyáruház Kaliforniában*, 104.
- [29] Orbán Ottó: *Allen Ginsberg nagy családja*, 246–247.
- [30] Sükösd: *A beat-nemzedék: tűnődő tekintet a félmúltra*, 315.
- [31] Szomjas György: *Kopaszkutya*. Budapest, 1981, MAFILM Hunnia Stúdió.
- [32] A szóban forgó részt lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=GtYwzqA6oc>
- [33] Az albumon a következő Ginsberg-versek szerepelnek: *Gospel Noble Truths, Tear Gas Rag, Guru Blues, Come Back Christmas, Café in Earsaw, Sickness Blues, Howl* (részletek).
- [34] Lásd: Havasréti József: *Alternatív regiszterek*. Budapest, 2006, Typotex, 250–286.
- [35] A. Ginsberg: A költészet ereje és gyengesége. Ford. Györe Balázs. *Mozgó Világ*, 1981/1, 102.
- [36] Tábor Ádám: Állam és irodalom. *Beszélő*, 1998. december, 86–89, 89.

- [37] Lásd: A. Ginsberg: Az „Üvöltés és más versek” elé. In Sükösd (szerk.): *Üvöltés*, 305–309.
- [38] Néhány példa: Juhász Ferenc: Gregory Corso kegyetlen emberi éneke (*Új Írás*, 1967/12, 3–4); Csoóri Sándor: Levél Gregory Corsónak (*Új Írás*, 1969/5, 23–24); Pardi Anna: Ginsberghez (*Új Írás*, 1969/7, 9).
- [39] Az *Üvöltés* nagyvárosi, apokaliptikus, olykor pszichotikus képeit idéző jelenetezés önmagában utalhat Ginsberg hatására, így Zalán Tibor esetében: Ének a napon felejtett Hintalóról (1977); Ének Pohárért (1979). In uő: *Opus N3: Koga*. Budapest, 1984, Magvető, 9–29; 30–45. Utóbbi vers mottójaként az *Üvöltés* első sorának töredéke olvasható.
- [40] A halál feletti győzelem. Beszélgetés Juhász Ferencsel, készítette Jánossy Lajos. *Litera* irodalmi portál (2014. július 26.) [Http://www.litera.hu/hirek/juhasz-ferenc-a-halal-feletti-gyozelem](http://www.litera.hu/hirek/juhasz-ferenc-a-halal-feletti-gyozelem)
- [41] Juhász Ferenc: Bomba. In uő: *A szent tűzözön regéi*. Budapest, 1969, Szépirodalmi, 28–36, 28.
- [42] Juhász Ferenc: *Bomba*, 29.
- [43] Lásd Prágai Tamás: „Az ürességet töltöttem belém”. Orbán Ottó összegyűjtött verseit lapozgatva. *Kortárs*, 2005/1, 74–83.
- [44] Orbán Ottó: Ginsberg Budapesten. In uő: *A mesterségről*. Budapest, 1984, Kozmosz, 82–84. Néhány kommentár az utalásokhoz: „*halk szavú de indulatos államhivatalnok*”, valószínűleg Kardos György, a Magvető Kiadó akkori igazgatója; közismert volt halk beszédéről. „*Milyen kocsi ez [...] kétütemű feleltem és elvigorodtam*” – Trabant (Orbán Katalin közlése); „*az értelmiségit reformtervei páncéljában pompázó lovagnak láttuk*”: utalás a hatvanas évek új gazdasági mechanizmusára, mely a tervgazdaságot a nyugati piacgazdaság elemeivel kívánta bővíteni.
- [45] Laszlo K. Gefin [Kemenes Géfin László]: „*Through Images Juxtaposed*”, 52.
- [46] Lásd: „szabadulása után bevette magát az országgyűlési könyvtárba, hogy áttekintse a börtönévei alatt bekövetkezett irodalmi változásokat, nemzetközi fejleményeket. Barbáruul, brutális erővel hatott rá az amerikai beat-költők nemzedéke”. Vágvölgyi B. András: **Eörsi István**. Kalligram, 2003, Pozsony, 119.
- [47] Vágvölgyi B. András: Pályarajz magnószalagon. In uő: **Eörsi István**, 194–253, 216.
- [48] Vágvölgyi: *Pályarajz magnószalagon*, 238–239.
- [49] Allen Ginsberg: *Május királya. Eörsi István fordításai*. Budapest, 1990, Cserépfalvi.
- [50] Allen Ginsberg: *Halál Van Gogh fülére! Eörsi István és Orbán Ottó fordításai*. Budapest, 1996, Pesti Szalon.